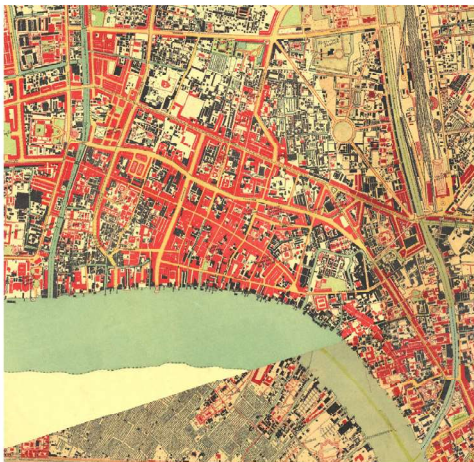

2439

2453

2475

2517

อัคคีภัยกับการแปรรูปเมืองกรุงเทพมหานคร

Fire incident and urban transformation of Bangkok

จตุพร จันทรเทศ¹, รัชดา โชติพานิช² และ บัณฑิต จุลลาสัย³
Jatupron Janthet¹, Rachada Chotipanich² and Bundit Chulasai³

Received: 2022-04-24

Revised: 2022-08-29

Accepted: 2022-11-22

บทคัดย่อ

การเปลี่ยนแปลงรูปสัณฐานเมืองนั้น ส่วนหนึ่งมาจากเหตุอัคคีภัยเมื่ออาคารบ้านเรือนเสียหาย บทความนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่ออธิบายการแปรรูปเมืองของกรุงเทพมหานคร ที่มีสาเหตุจากเหตุอัคคีภัย ระหว่าง พ.ศ.2435 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึง พ.ศ.2475 รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยอาศัยข้อมูลจากเอกสารประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะราชกิจจานุเบกษา ผลการศึกษาพบว่า เมื่อบ้านเมืองเจริญมากขึ้น จำนวนประชากรเพิ่มขึ้น ทำให้มีการก่อสร้างบ้านเรือนหนาแน่นและแออัด เป็นเหตุให้เกิดเพลิงไหม้และลุกลามครอบคลุมพื้นที่กว้างขวาง อีกทั้ง ยังกีดขวางการเข้าถึงพื้นที่ที่เกิดเพลิงไหม้ โดยเฉพาะในกรณีย่านสำเพ็งพื้นที่ศึกษา ซึ่งเป็นพื้นที่หนึ่งในพระนคร (กรุงเทพมหานคร) ที่ได้รับความเสียหายจากเหตุเพลิงไหม้หลายครั้ง และภายหลังเกิดเหตุจึงมีการขยายถนนและตัดถนนสายต่าง ๆ ขึ้นจากการดำเนินการดังกล่าว นอกจากจะช่วยป้องกันอัคคีภัยไม่ให้เกิดขึ้นและลุกลามขยายพื้นที่แล้ว ยังเป็นจุดเริ่มต้นของถนนสายต่าง ๆ และทำให้เกิดระบบถนน เช่นที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

คำสำคัญ: อัคคีภัย กรุงเทพมหานคร สำเพ็ง การแปรรูปเมือง ประวัติศาสตร์

¹ หน่วยปฏิบัติการวิจัยแผนที่และเอกสารประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
(Research Unit of Historical Maps and Document on Urban Architecture History, Faculty of Architecture, Chulalongkorn University)

ผู้เขียนหลัก (corresponding author) E-mail: cumaplab2020@gmail.com

^{2,3} หน่วยปฏิบัติการวิจัยแผนที่และเอกสารประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
(Research Unit of Historical Maps and Document on Urban Architecture History, Faculty of Architecture, Chulalongkorn University)

Abstract

Urban morphological transformation is partially from a fire that causes damage to houses and buildings. This article aimed to describe urban transformation of Bangkok caused by fires during 1892 in the reign of King Chulachomklao (King Rama 5) to the reign of King Prachathipok (King Rama 7) by means of historical documents, especially the Royal Thai Government Gazette. The study results revealed that when the country was more progressive and the number of population was higher, house and building construction took place tremendously and crowdedly, being a cause of the fire that spread quickly over a large area and was difficult to control. Meanwhile, those buildings were barriers for accessing burning areas, especially making Sampheng, the study area in Phranakhon (Bangkok) damaged from fires that broke out many times. After the fires, the road was expanded and new roads were constructed. By doing this, it helped prevent a fire from breaking out and spreading over a large area. Importantly. It was a starting point bringing about the road system as seen today.

Keywords: fire incident, Bangkok, Sampheng, city transformation, history

บทนำ

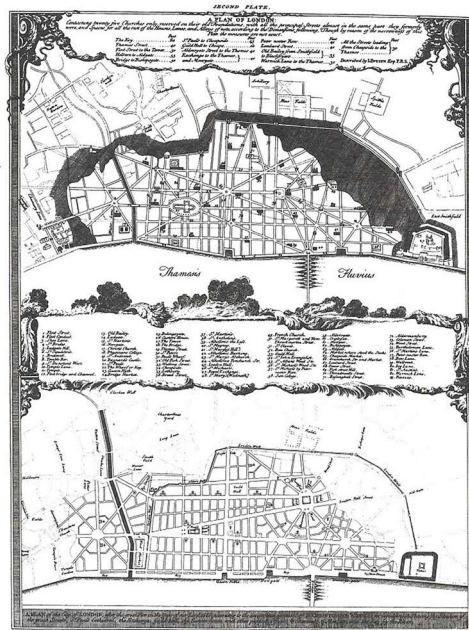
การเปลี่ยนแปลงเมือง ที่ทำให้สภาพแวดล้อมของเมืองเปลี่ยนไปนั้น เกี่ยวเนื่องกับความเจริญหรือความเสื่อมภายในพื้นที่เมือง (urban area) (Gamesby, 2020) เมืองที่มีความเจริญส่งผลให้จำนวนประชากรเพิ่มขึ้น โดยธรรมชาติหรือโดยการอพยพย้ายถิ่น (BBC, n.d.) จนเกิดความแออัดของผู้คนและอาคารบ้านเรือนทำให้เกิดปัญหาเมืองมากมาย

ปัญหาอัคคีภัยในเมืองที่เกิดขึ้นเมื่อบ้านเมืองเจริญอย่างรวดเร็ว สร้างความเสียหายให้กับบ้าน โรงเรียน ร้านค้า และแม้แต่ยานพาหนะ (Emergency Management, 2021) ดังเช่นหัตถ์ถักที่รู้จักกันดี คือมหาอัคคีภัยแห่งลอนดอน (The Great Fire of London) ที่เกิดขึ้นเมื่อปี ค.ศ.1666 (ดังภาพที่ 1) (ตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช สมัยกรุงศรีอยุธยา) ที่ยาวนานถึง 5 วัน ทำให้หนึ่งในสามของพื้นที่เมืองถูกทำลาย และผู้คนนับแสนคนไร้ที่อยู่อาศัย (Museum of London, 2017) ต่อมา จึงมีการวางแผนฟื้นฟูเมืองลอนดอนขึ้นมาใหม่ภายหลังจากเหตุอัคคีภัยครั้งนั้น (ดังภาพที่ 2)

ภาพที่ 1 เพลิงไหม้เมืองลอนดอนในปี ค.ศ.1666 โดย Samuel Rolle

ที่มา: Museum of London (2017)

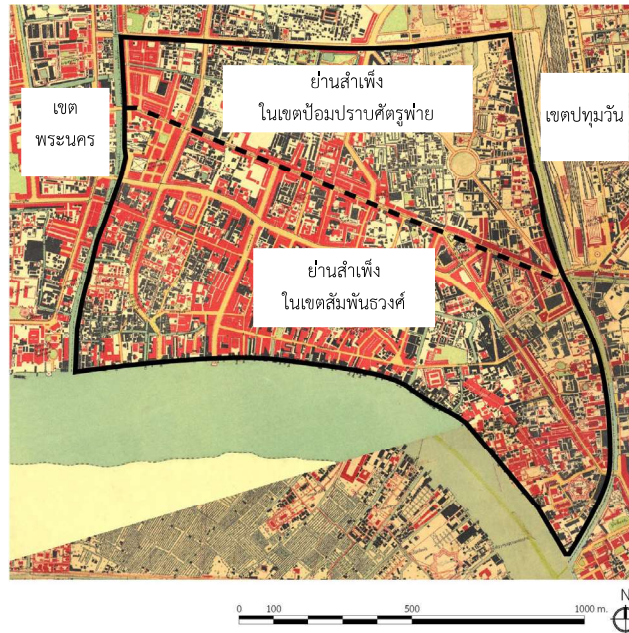

ภาพที่ 2 การเปรียบเทียบแผนการฟื้นฟูกรุงลอนดอนหลังมหาอัคคีภัย โดย Sir Christopher Wren Kt. และ John Evelyn
ที่มา: Historic Urban Plans (2021)

เช่นเดียวกับ มหาอัคคีภัยแห่งชิคาโก ในปี ค.ศ.1871 (ตรงกับรัชสมัยพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมัยกรุงรัตนโกสินทร์) ที่ยาวนานถึง 3 วัน ความเสียหายครอบคลุมพื้นที่ 9 ตารางกิโลเมตร ทำให้มีผู้คนเสียชีวิตกว่าสามร้อยคน ทำลายอาคารสิ่งก่อสร้าง 17,000 หลัง (Rayfield, 1997)

แม้ว่าเมืองในประเทศไทย จะไม่มีมหาอัคคีภัยเช่นสองมหานครที่กล่าวมา แต่จากเอกสารโดยเฉพาะ ราชกิจจานุเบกษา ได้ระบุถึงอัคคีภัยที่เกิดขึ้นหลายครั้งในช่วงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้ต้องตัดถนนขึ้นใหม่หลายสาย จนเกิดการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของกรุงเทพมหานคร โดยเฉพาะบริเวณที่เกิดเพลิงไหม้บ่อยครั้ง อย่างเช่นใน ย่านสำเพ็ง ที่เป็นย่านการค้าของคนจีน

บทความนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่ออธิบายการแปรเปลี่ยนของกรุงเทพมหานคร ที่เกิดจากอัคคีภัย โดยเลือกพื้นที่ศึกษา คือ ย่านสำเพ็ง (ดังภาพที่ 3) ชุมชนชาวจีนในกรุงเทพมหานครที่เกิดขึ้นพร้อมกับการสถาปนากรุงเทพมหานครเป็นราชธานี ในช่วงเวลาตั้งแต่ พ.ศ.2435 รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึง พ.ศ.2475 รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยรวบรวม ข้อมูลจากราชกิจจานุเบกษา แผนที่ นำมาวิเคราะห์ และอภิปราย เพื่อให้เห็นตัวอย่างของการพัฒนาบ้านเมืองที่มีอัคคีภัยเป็นตัวแปรสำคัญ รวมทั้ง การออกกฎหมาย พระราชบัญญัติต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการบ้านเรือน การก่อสร้าง วัสดุก่อสร้าง การควบคุมเพลิง ตลอดจนการตัดและขยายถนน

ภาพที่ 3 ขอบเขตพื้นที่ที่ศึกษา ในแผนที่กรุงเทพมหานคร พ.ศ.2475

ที่มา: Research Unit of Historic Maps and Documents, Faculty of Architecture,
Chulalongkorn University (2022)

ความเป็นเมือง

พัฒนาการความเป็นเมืองของกรุงเทพมหานคร เริ่มจากการตั้งถิ่นฐานของผู้คนริมทางน้ำน้อยใหญ่ ต่อมากลายเป็นชุมชนริมน้ำ เรียกกันว่า บางกอก ก่อนที่จะเป็นเมืองหน้าด่าน ธนบุรีศรีมหาสมุทรในสมัยอยุธยา (Ruangsilp, 2002)

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาพื้นที่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นราชธานีใหม่ใน พ.ศ.2325 โดยโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายชุมชนชาวจีนออกไปอยู่นอกเขตพระนครทางทิศใต้และก่อสร้างพระบรมมหาราชวังให้เป็นศูนย์กลาง นอกจากคลองคูเมืองเดิมที่มีมาแต่สมัยกรุงธนบุรีแล้ว ยังมีการขุดคลองคูเมืองใหม่ ให้เป็นแนวเขตพระนครและแนวป้องกันรักษาเมือง พร้อมกับการสร้างกำแพงเมืองและป้อมปราการอยู่ริมคลอง (Thippakornwong, 1988)

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อจำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้น จึงโปรดเกล้าฯ ขยายเขตเมือง โดยขุดคลองผดุงกรุงเกษมและสร้างป้อมปราการเป็นระยะ โดยไม่มีแนวกำแพงเมืองระหว่างป้อมเช่นในอดีต

หลังสนธิสัญญาเบาริ่ง สยามประเทศเริ่มเปิดเสรีทางการค้า ทำให้มีชาวต่างชาติโดยเฉพาะประเทศตะวันตกเข้ามามากขึ้น มีการเรียกร้องให้ตัดถนนแบบตะวันตก เพื่อเป็นทางสัญจรสำหรับคนเดินเท้า รถม้า รถลาก และรถยนต์แทนการสัญจรทางน้ำ ในการตัดถนนนั้น นอกจากอาศัยทางดินที่มีอยู่เดิมบ้าง หรืออาศัยดินที่มาจากการขุดคลองลอมมาถม ซึ่งทำให้แนวถนนเป็นไปตามสภาพพื้นที่เดิม (Saksri, et al., 1991)

จนกระทั่ง เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงนำวิทยากรวางผัง การตัดถนน โดยอาศัยการส่องกล้องและการเขียนแผนที่ตามแบบตะวันตก เริ่มจากการตัดถนนวังสวนดุสิต ที่อยู่ทางทิศเหนือคลองผดุงกรุงเกษม ราวปี พ.ศ.2440 (Chulasai, et al., 2014)

แม้ว่าจะมีการขยายพื้นที่เมืองมาโดยตลอด แต่เมื่อจำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้น จึงส่งผลให้บ้านเรือนหนาแน่นจนเกิดสภาพแออัด โดยเฉพาะชุมชนชาวจีน ที่อพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารเข้ามาค้าขาย รับจ้าง หรือประกอบการด้านต่าง ๆ ในย่านสำเพ็ง ก่อให้เกิดปัญหาโรคภัยไข้เจ็บอยู่เสมอ และที่เกิดขึ้นบ่อยครั้ง คือ เหตุเพลิงไหม้

เหตุเพลิงไหม้

จากการศึกษาอัครภัยที่เกิดขึ้น พบว่า มีเหตุเพลิงไหม้ในย่านสำเพ็งหลายครั้งสร้างความเสียหายมากน้อยต่างกัน เช่น ในประกาศราชกิจจานุเบกษา วันที่ 20 มกราคม ร.ศ.125 (พ.ศ.2449) มีข่าวเพลิงไหม้เกิดขึ้นถึง 5 ครั้งต่อเนื่องกัน ดังนี้

1. วันที่ 6 เมษายน เวลาสามยาม เกิดเพลิงไหม้ที่ห้องแถวตำบลหน้าวัดสำพันธวงษ์ (วัดสัมพันธวงษ์) เจ้าพนักงานทหารบก ทหารเรือ กองตระเวน และชาวบ้านช่วยกันดับเพลิงได้
2. วันที่ 7 เมษายน เวลาเช้า สามโมง ต้นเพลิงมาจากกองฟางสำหรับห่อไถกระเทียมดองของร้านหยู่ฮั่วหลี
3. วันที่ 12 เมษายน เวลาห้า อำแดงเหลียน อยู่ห้องโรงแถวริมถนนสามเสน กวนข้าวเหนียว คิดว่าดับไฟที่เตาแล้ว แต่เวลา 4 ทุ่ม 20 นาที ได้ยินเสียงเปรี๊ยะ ๆ เกิดเพลิงไหม้ขึ้นที่ครัวไฟ ซึ่งมีกระดานผุ ๆ และรกรุงรัง จึงช่วยกันดับไฟ จำนวนเรือนโรงที่ไหม้ 4 หลัง 84 ห้อง
4. วันที่ 13 มกราคม เวลา 5 ทุ่ม เกิดเพลิงไหม้ที่โรงแถว สองชั้น 5 ห้อง ตำบลตรอกวัดตึกเก่า แต่ช่วยกันดับได้ทัน คงไหม้เพียง 2 ห้อง
5. วันที่ 14 มกราคม เวลา 2 ทุ่ม เกิดเพลิงไหม้ที่โรงเลื่อย ริมคลองโอ่งอ่าง นอกกำแพงพระนคร บริเวณถนนมหาไชย เจ้าพนักงานสูบน้ำทหารบก ทหารเรือ ชาววังสวนดุสิตบริษัทไฟฟ้า และชาวบ้านช่วยกันดับเพลิงจนสงบ จำนวนตึกเรือนและโรงที่ถูกเพลิงไหม้ 12 หลัง 46 ห้อง (Thai Government Gazette, 1906a)

เช่นเดียวกับ ในสมัยรัชกาลที่ 6 มีรายงานเพลิงไหม้หลายครั้ง เช่น ในราชกิจจานุเบกษาระหว่าง เดือนธันวาคม พ.ศ. 2462 ถึงเมษายน พ.ศ.2463 มีข่าวเพลิงไหม้ถึง 4 ครั้ง ดังนี้

1. วันที่ 1 ธันวาคม พ.ศ.2462 เกิดเพลิงไหม้ ที่บ้านพระยาราชชนพิทักษ์ ตำบลตลาดพลู อำเภอ บางยี่เรือ (เขตธนบุรีในปัจจุบัน) สาเหตุจากความเลินเล่อของผู้หุงต้มอาหารแล้วไม่ดับไฟให้เรียบร้อย

2. วันที่ 15 ธันวาคม พ.ศ.2462 เกิดเพลิงไหม้ที่ตึกแถวในตรอกพระพิเรนทร์ อำเภอสามยอด (เขตป้อมปราบศัตรูพ่ายในปัจจุบัน) เป็นตึกของกรมพระคลังข้างที่ 4 ห้อง ค่าเสียหายประมาณ 7,700 บาท

3. วันที่ 30 ธันวาคม พ.ศ.2462 เกิดเพลิงไหม้ที่ร้านขายหนังสือพิมพ์ เจริญพานผ่านฟ้าลีลาศ ถนน มหาไชย ใหม่อีกแถวเครื่องสับ ฟัน และผ้าไม้กระยาเลย ของกรมพระคลังข้างที่ 2 หลัง 23 ห้อง กับตึก 1 หลัง ราคา 11,800 บาท บ้านเรือนของข้าราชการ และราษฎร 10 หลัง รวมค่าเสียหาย 59,600 บาท

4. วันที่ 20 มกราคม เกิดเพลิงไหม้ที่ตลาดตำบลวัดโชตินาราม อำเภอบ้านทวาย (เขตยานนาวาในปัจจุบัน) กองดับเพลิงตำรวจพระนครบาล ทหารเรือ บริษัทไฟฟ้าสยาม กองดับเพลิงลูกเสือ โรงเรียนมัธยม วัดสุทธิวรารามช่วยดับเพลิงจนสงบ ไหม้ตึกของกรมพระคลังข้างที่ 1 หลัง 15 ห้อง และของราษฎร 33 หลัง รวมค่าเสียหาย 54,055 บาท (Thai Government Gazette, 1919)

หลายครั้งที่เหตุเพลิงไหม้ นำมาซึ่งความเสียหายรุนแรง อย่างเช่น ในวันที่ 16 เมษายน พ.ศ.2463 เกิดเพลิงไหม้ที่โรงพยาบาลนครเกษมทัศนาศา ตำบลถนนราชวงศ์ อำเภอจักรวรรดิ (เขตสัมพันธวงศ์ในปัจจุบัน) ตั้งแต่เวลาสามทุ่มจนถึงหนึ่งนาฬิกาเพลิงจึงสงบ โดยไหม้โรงพยาบาลและตึกแถวของกรมพระคลังข้างที่ 28 ห้อง ศาลาของศาลเจ้าอาม้าเก็ง 2 หลัง บ้านเรือน ตึกแถว ห้องแถวของราษฎร แบ่งเป็น เรือน 20 หลัง ตึก 2 หลัง ห้องแถว ตึกแถว 183 ห้อง รวมค่าเสียหายประมาณ 500,000 บาท (Thai Government Gazette, 1920)

หลังเหตุอัคคีภัยดังกล่าว นำมาซึ่งการออกพระราชบัญญัติและประกาศต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อแก้ไขปัญหา ตั้งแต่สาเหตุการเกิดเพลิงไหม้ อาคารบ้านเรือนที่เป็นปัญหาในการดับเพลิงและวิธีการดับเพลิง อย่างเหมาะสม ไปจนถึงการวางแผนป้องกันเหตุอัคคีภัยที่จะเกิดขึ้นต่อไป

จากการศึกษา พบประกาศและพระราชบัญญัติหลายฉบับ ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อบรรเทาและป้องกัน ปัญหาจากเพลิงไหม้ ในเรื่องต่าง ๆ ดังนี้

1. วัสดุและการก่อสร้าง มีประกาศห้ามไม่ให้ปลูกเรือนโรง อันมุงบังด้วยไม้ขัดแตะ ฤๅด้วยแผง ฤๅด้วยใบไม้ ออกเมื่อวันที่ 19 พฤศจิกายน พ.ศ.2441 ระบุว่า

...ด้วยเกิดเหตุเพลิงไหม้ห้องที่ถนนเจริญกรุง ใกล้ตำบลสามแยก วันที่ 14 พฤศจิกายน เพราะที่ตำบลนั้นมีเรือนโรงปลูกสร้างด้วยไม้ หลังคามุงจาก ฝาทำด้วยไม้ไผ่ขัดแตะ หรือด้วยแผง หรือด้วยใบไม้ อยู่โดยมาก จึงเป็นเหตุให้เกิดเพลิงไหม้ขึ้น และลุกลามไหม้มากต่อไป...

...พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมีพระราชดำริว่า โรงเรือนเหล่านี้ ล้วนเป็นเชื้อเพลิง อีกทั้งยังสกปรก ไม่เจริญตาแก่ผู้ที่สัญจรไปมา จึงโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงนครบาลออกประกาศ...ห้ามไม่ให้ผู้หนึ่งผู้ใด ปลูกสร้างเรือนโรง อันกำบังด้วยไม้ขัดแตะ หรือด้วยแผง หรือด้วยใบไม้ขึ้น ในที่ตำบลซึ่งเกิดเพลิงไหม้นั้น ต่อไป เว้นแต่จะได้อบรมอนุญาต ให้ปลูกขึ้นชั่วคราว สำหรับทำงาน หรือการละเล่นชั่วเวลาหนึ่งเท่านั้น... (Thai Government Gazette, 1898a)

ก่อนหน้านั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งกรรมการดูแลจัดการความสะอาดในจังหวัดพระนคร (อนึ่ง จังหวัดพระนคร เดิมเป็นจังหวัดหนึ่งในมณฑลกรุงเทพมหานคร) เมื่อวันที่ 22 พฤษภาคม พ.ศ.2441 มีข้อกำหนดหนึ่งระบุว่า

...ห้ามมิให้ผู้หนึ่งผู้ใด ปลุกเร้าเรือนโรงร้านพะเพิงพาไล อันกำบังด้วยแผงหรือด้วยไม้ขัดแตะหรือใบไม้ ณ ริมถนนหนทางนั้น...

...บรรดาโรงเรือนทั้งหลายที่มีลักษณะดังว่านี้ เปนเครื่องรกรุงรังแลเปนเชื้อเพลิง เปนเหตุให้เกิดอันตรายแก่สถานที่ต่าง ๆ แลทรัพย์สินสมบัติของมหาชนโดยมาก ...ทั้งไม่เปนของงดงาม ที่สมควรมีในจังหวัดพระนคร ต่อไป... (Thai Government Gazette, 1898b)

เมื่อการรื้อถอนอาคารสิ่งก่อสร้าง เป็นเรื่องลำบากสำหรับราษฎรที่ไม่มีกำลังพอจะรื้อถอนได้ จึงมีพระบรมราชานุญาตให้คงไว้ได้ แต่หากมีการซ่อมแซมใหม่ ห้ามมุงบังด้วยสิ่งของต่าง ๆ ที่ห้ามไว้ เช่นเดียวกับเมื่อเกิดเพลิงไหม้ ในวันที่ 31 ธันวาคม พ.ศ.2442 บริเวณริมถนนเจริญกรุง ตรงตรอกเต้าหู้ มีโรงเรือนที่สร้างและมุงด้วยหลังคาจาก ทำให้เพลิงลุกลามเป็นบริเวณกว้าง จึงมีประกาศห้ามมิให้ปลุกเร้าเรือนโรง อันมุงบังด้วยไม้ขัดแตะหรือด้วยแผงหรือด้วยใบไม้ในที่เพลิงไหม้อีกต่อไป ลงวันที่ 22 มกราคม ร.ศ. 118 (พ.ศ.2442)

2. การดับเพลิง นอกจากการห้ามมิให้ใช้วัสดุที่ติดไฟได้ง่ายแล้ว ยังมีการกำหนดวิธีการเข้าดับเพลิง และวิธีแจ้งเพลิงไหม้อย่างเป็นระบบ ดังในพระราชบัญญัติจัดการดับเพลิงไหม้ วันที่ 25 มกราคม ร.ศ.117 (พ.ศ.2442) ความว่า

...เมื่อมีเหตุเกิดเพลิงไหม้ ณ ตำบลลำเพง พระเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรเจ้าพนักงาน กรมกองตระเวน แลกรมทหารบก ทหารเรือ ช่วยระงับดับเพลิง...

...ยังหาเป็นการเรียบร้อยไม่ เพราะเหตุยังไม่ได้มีข้อกติกา ในเจ้าพนักงานทุกหน้าที่ ซึ่งจะทำการจึงมีพระราชประสงค์ ที่จะกำหนดแบ่งปันหน้าที่เจ้าพนักงาน ซึ่งระงับดับเพลิงนั้น ให้เป็นการเรียบร้อย...

อีกทั้ง มีการกำหนดหน้าที่ในการดับเพลิงของเจ้าพนักงานและลำดับขั้นตอนการปฏิบัติ เมื่อเกิดเพลิงไหม้ขึ้น ความว่า

...เริ่มจากพลตระเวนที่ลาดตระเวนให้เข้าช่วยเหลือเป่านกหวีดถี่ ๆ เพื่อให้คนอื่น ๆ ที่อยู่ใกล้เคียงได้ยิน ให้นายยามจัดคนวิ่งไปแจ้ง จุดที่เกิดเพลิงไหม้ ที่โรงพักกองตระเวน

ให้กำหนดพื้นที่ให้ราษฎรย้ายข้าวของมาไว้ ให้พลตระเวนล้อมรักษาของไว้ จากนั้นให้โทรศัพท์บอกเหตุไปยังกระทรวงนครบาล เพื่อนำเครื่องมือมาช่วยดับเพลิง

ให้เจ้าหน้าที่กระทรวงนครบาล แจ้งต่อไปยังกรมทหารบก กรมทหารเรือ และกระทรวงวัง เสนาบดีกระทรวงนครบาล และโรงพักทุกกอง

เมื่อกองทหารดับเพลิงของทหารบกและทหารเรือมาถึงแล้ว ให้กรมตระเวนมอบหน้าที่ให้แก่ทหารเป็นหลัก ฝ่ายอื่นช่วยสมทบ

ห้ามไม่ให้พลตระเวน ทหาร ที่ไปช่วยดับเพลิงช่วยเจ้าของทรัพย์สินทรัพย์สินของ นอกจาก
เจ้าพนักงานผู้ใหญ่กำกับรับผิดชอบอยู่ กำหนดให้ย้ายออกจากที่ จึงทำการได้ หากละเมิดให้กำหนดโทษเท่ากับ
คนร้ายแย่งชิงสิ่งของนั้น

และเมื่อเพลิงสงบ ห้ามผู้ที่ไม่ใช่เจ้าของบ้านเรือน เข้าไปชุดทรัพย์สินเป็นอันตราย บรรดาทรัพย์สิน สิ่งของ
ที่กรมตระเวนรักษาไว้ ให้เจ้าของบ้านมารับพร้อมกัน ถ้าไม่ตกลงกันให้ทำบัญชีผู้รับ ถ้าไม่มีผู้รับให้นำมารักษา
ไว้ที่โรงพัก ฯลฯ... (Thai Government Gazette, 1898c)

3. การตัดถนน ปัญหาหนึ่งที่ทำให้เพลิงไหม้ครอบคลุมพื้นที่กว้างนั้น มาจากความแออัดของอาคาร
สิ่งก่อสร้าง ทำให้การดับเพลิงนั้นเป็นไปได้ยาก จึงเป็นเหตุให้ต้องมีการขยายถนนให้กว้างขึ้น หรือการตัดถนน
ใหม่ให้เชื่อมต่อกัน อย่างไรก็ตาม การขยายและตัดถนนใหม่ ในบริเวณที่เกิดเพลิงไหม้จะดำเนินการได้ง่าย
เนื่องจากอาคารบ้านเรือนเสียหายไปหมดแล้ว แต่การขยายและตัดถนนนอกบริเวณที่เกิดเพลิงไหม้ จะดำเนินการ
การได้ยาก และมักจะเกิดข้อพิพาทและปัญหาต่าง ๆ มากมาย จึงโปรดเกล้าฯ ให้กำหนดแนวปฏิบัติที่ชัดเจน
ในการกำกับการตัดถนน ดังเช่น

3.1 ประกาศตัดถนนในที่เพลิงไหม้ ตำบลศาลเจ้าเก่า อำเภอลำเพ็ญ พ.ศ.2449 ระบุว่า

...วันที่ 4 เมษายน พ.ศ.2449 เกิดเพลิงไหม้ในท้องที่อำเภอลำเพ็ญ ตำบลศาลเจ้าเก่า เพลิง
ลามไปศาลเจ้าใหม่ ไปจนถึงคลองโรงกะทะ เนื่องจากบ้านเรือนตั้งเบียดเสียดกันทางเข้าออกคับแคบคด
เคี้ยว พนักงานจะสูบน้ำเข้าดับเพลิงไม่ได้ วันที่ 11 เมษายน จึงมีประกาศตัดถนน โดยโปรดเกล้าฯ ให้กรม
สุขาภิบาลตัดถนนกว้าง 5 วา หรือ 10 เมตร ตั้งแต่ ถนนราชวงศ์ ไปออกคลองโรงกะทะสายหนึ่ง... (Thai
Government Gazette, 1906b)

3.2 ประกาศตัดถนนในที่เกิดเพลิงไหม้ ตำบลตลาดน้อย และวัดสัมพันธวงศ์ ท้องที่
อำเภอลำเพ็ญ พ.ศ.2449

...เมื่อวันที่ 26 ธันวาคม พ.ศ.2449 เกิดเพลิงไหม้ ในตำบลตลาดน้อย และเมื่อวันที่ 6 มกราคม
เกิดเพลิงไหม้ที่ตำบลหน้าวัดสัมพันธวงศ์ (วัดสัมพันธวงศ์) เพลิงติดลามไปทั้ง 2 พากถนนตลาดน้อยและ
ใหม่ติดเรือนหน้าวัดสัมพันธวงศ์ ตั้งแต่ถนนลำเพ็ญ จนถึงแม่น้ำเจ้าพระยา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว จึงมีพระราชดำริว่า

...ตึกแถวเรือนที่ปลูกสร้างอยู่ในสองตำบลนี้ ปลูกซับซ้อน เบียดเสียดกัน จนทางเข้าออก
คับแคบ ถนนเก่าเป็นถนนเล็ก ทำให้ราษฎรไม่สะดวกในการเดินทางเข้าไปค้าขาย การจัดการบำรุงสุขาภิ
บาลจัดไม่ถนัด เป็นสาเหตุให้เกิดโรคระบาด และเมื่อเกิดเพลิงไหม้ การสูบน้ำเข้าไปดับไฟกระทำได้ยาก อีก
ทั้งโปรดเกล้าฯ จัดการบำรุงความสุขของมหาชน และป้องกันภัยอันตรายในชีวิตและทรัพย์สิน สมควรให้จัดการ
ตัดถนนต่อเนื่องกันไป เพื่อเปิดทางออกถนนยาวราช ขยายถนนลำเพ็ญ และถนนตลาดน้อยที่เกิดเพลิงไหม้นั้น...
(Thai Government Gazette, 1906c)

ในประกาศดังกล่าว ทำให้มีการตัดถนนและขยายถนน จำนวน 4 สาย ซึ่งทางกรมสุขาภิบาลตัดถนนที่ตำบลหน้าศาลเจ้าเก่าตรงมายังสะพานข้ามคลองวัดประทุมคงคาสายหนึ่ง กับถนนแยกเข้าในหัววัดสัมพันธวงศ์ มาออกถนนเยาวราชอีกสายหนึ่ง และขยายแนวถนนเดิม คือ ถนนสำเพ็ง และถนนตลาดน้อย ดังพระราชกฤษฎีกา ว่าด้วยการตัดถนนในที่เพลิงไหม้ตำบลหัวลำโพง (พ.ศ.2461) ระบุว่า

...เมื่อวันที่ 28 ธันวาคม พ.ศ.2460 เกิดเพลิงไหม้ขึ้นที่ตำบลหัวลำโพง อำเภอบ่อมปราบศัตรูพ่ายเสียหายเป็นบริเวณกว้าง ...ทั้งนี้ ก็เพราะพื้นที่ในละแวกนั้น มีบ้านเรือนปลูกสร้างเบียดเสียดชิดชิดซ้อนกัน ไม่มีถนนหนทางใหญ่ ๆ เพียงพอให้เป็นทางทำการป้องกันอันตรายได้สะดวกทันทั่วทั้งที่ นอกจากนี้ ยังเป็นตำบลที่ไม่สะอาดพอ เป็นเหตุให้เกิดโรคภัยไข้เจ็บได้มากกว่าตำบลใกล้เคียงอยู่เสมอ สมควรที่จะมีถนนผ่านเข้าไปในละแวกนี้ให้พอควร เพื่อเป็นประโยชน์แก่มหาชนสัญจรไปมา และเพื่อบำรุงรักษาความสะอาดเรียบร้อย และช่วยเหลือป้องกันภัยอันตรายในเวลาที่มีเหตุให้สะดวก... (Thai Government Gazette, 1905)

ในการนี้ จึงโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงนครบาลดำเนินการตัดถนนเข้าไปในพื้นที่ จำนวน 3 สาย ซึ่งในเวลาต่อมาได้รับพระราชทานนามจากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า ถนนไมตรีจิตต์ ถนนมิตรพันธ์ และถนนสันติภาพ รวมทั้ง มีวงเวียน 22 กรกฎาคมตรงกลางด้วย (National Archives of Thailand, 1917) ดังพระราชกฤษฎีกา ว่าด้วยการตัดถนนในที่เพลิงไหม้ ตำบลตรอกศาลเจ้าตันไทร พ.ศ.2461 ระบุ

...เมื่อวันที่ 17 มกราคม พ.ศ.2461 เกิดเพลิงไหม้ที่ตำบลศาลเจ้าตันไทร ริมถนนเจริญกรุง อำเภอสัมพันธวงศ์ จึงโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงนครบาลเป็นเจ้าหน้าที่ตัดถนนเข้าไปในละแวกเพลิงไหม้ 1 สาย ตั้งแต่ถนนเจริญกรุงออกถนนเยาวราช ยาวประมาณ 138 เมตร ตอนหนึ่ง จากเยาวราชไปเชื่อมกับถนนพาดสาย และอีกสายหนึ่งยาว 58 เมตร รวมทั้งขยายตรอกทางเดินเก่าที่มีอยู่แล้วให้เป็นทางเดินที่สะดวก และทำทางเดินเพิ่มเติมขึ้นใหม่เพื่อประโยชน์ในทางสุขาภิบาล กว้าง 4 เมตร เท่ากัน... (Thai Government Gazette, 1918)

แม้ว่าภายในย่านสำเพ็งจะมีทางเดินสัญจรระหว่างผู้คนภายในชุมชน ที่เรียกว่า ตรอก แต่เมื่อเกิดอัคคีภัยขึ้น ตรอกที่คับแคบทำให้ส่งผลต่อการเข้าไปดับเพลิง จึงจำเป็นต้องมีการขยายตรอกให้กว้างขึ้น ดังกรณีเหตุการณ์เพลิงไหม้พื้นที่บริเวณเยาวราช (ดังภาพที่ 4) ดังพระราชกฤษฎีกาในราชกิจจานุเบกษา ความตอนหนึ่งว่า

...ที่ตำบลระวางถนนเจริญกรุง ถนนเยาวราชและถนนปทุมคงคา และถนนเยาวราชตอนคลองศาลเจ้าใหม่ ท้องที่อำเภอสัมพันธวงศ์ จังหวัดพระนคร มีบ้านเรือนปลูกสร้างเบียดเสียดชิดชิด ไม่มีถนนหรือตรอกเพียงพอที่เจ้าหน้าที่จะเข้าไปป้องกันหรือระงับอัคคีภัย ...สมควรจะตัดถนนกับขยายตรอกเข้าไปในบริเวณไฟไหม้ และขยายลานตอนที่ดินมารวมกันให้กว้างขึ้น... (Thai Government Gazette, 1932)

ภาพที่ 4 แผนที่แสดงการตัดถนนเนื่องจากเพลิงไหม้ บริเวณถนนเจริญกรุง ถนนเยาวราช และถนนปทุมคงคา พ.ศ.2475

ที่มา: Thai Government Gazette (1932)

4. การบริหารจัดการ จะถูกระบุไว้ในตอนท้ายข้อความในประกาศหรือพระราชกฤษฎีกา โดยมักจะระบุผลดีจากการขยายถนนเดิมและตัดถนนใหม่ในพื้นที่ที่เกิดอัคคีภัย ความว่า

...ทั้งเมื่อการตัดถนนสำเร็จแล้ว ก็จะเป็นผลประโยชน์ดีเกิดแก่ที่ดินเหล่านั้นด้วย...

การดำเนินการตัดถนนสายต่าง ๆ นอกจากจะส่งผลต่อที่ดินข้างเคียง ทั้งที่ได้และที่เสียผลประโยชน์ จึงมีประกาศห้ามไม่ให้เจ้าของที่ดิน ปลุกสร้างสิ่งหนึ่งสิ่งใดลงในแนวแผนที่ หลังวันประกาศพระราชกฤษฎีกา ส่วนที่ดินที่อยู่ในกรรมสิทธิ์ที่ถูกถนนตัดผ่าน จะได้รับประโยชน์หรือชดเชย (Thai Government Gazette, 1918) ดังนี้

...1. ถ้าที่ดินของผู้ใดที่ต้องถูกตัดถนนนั้น ยังมีเนื้อที่เหลืออยู่ไม่น้อยกว่ากึ่งจำนวนของเนื้อที่ดินที่อยู่กับถนนทั้ง 2 ข้าง หรือแต่ข้างใดข้างหนึ่งแล้ว รัฐบาลจะไม่ต้องใช้ค่าที่ดินให้ เพราะเหตุว่าการตัดถนนเข้าไปในเนื้อที่ของผู้ใด เจ้าของที่ดินอาจได้รับผลจากการทำถนนอยู่ส่วนหนึ่ง ซึ่งทำให้ที่ดินมีราคายิ่งขึ้น

2. ที่ดินผู้ใดถูกตัดทำถนนเสียหายหมดจำนวนที่ดินอย่างหนึ่ง หรือที่ดินเหลือน้อยกว่ากึ่งจำนวนเนื้อที่ที่ถูกตัดทำถนนอย่างหนึ่ง หรือที่ดินขึ้นใดที่เหลือติดต่อกันยาวตามถนนต่ำกว่า 4 วา กว้างยืนแต่ถนนเข้าไปต่ำกว่า 5 วา หรือรวมเนื้อที่ทั้งสิ้นต่ำกว่า 20 ตารางวา ให้เจ้าพนักงานรับซื้อที่ดินที่ต้องถูกทำถนนรวมทั้งที่ดินที่เหลืออยู่นั้นตามราคาธรรมดาที่ซื้อขายกัน ณ ที่ใกล้เคียงในครั้งที่สุด เว้นไว้แต่ถ้าเจ้าของเห็นว่าจะยึดถือ กรรมสิทธิ์ที่ดินที่เหลืออยู่ได้ประโยชน์ คู่แม่แก่การที่ต้องเสียไป ในการตัดถนนแล้ว จะไม่ขายที่ดินที่เหลือนั้นให้แก่เจ้าพนักงานก็ได้

3. การกำหนดราคาที่ดินตามที่เข้ามาในข้อ 2 นั้น ถ้าเจ้าของที่ดินรายใดไม่ยอมตกลงตามราคาที่เจ้าพนักงานกำหนดโดยอิงราคาเกินกว่าที่ซื้อขายกันตามธรรมดาแล้ว ให้เจ้าของที่ดินกับเจ้าพนักงานตั้งคนกลางข้างละคนปรึกษากำหนดราคากัน ถ้าคนกลางทั้ง 2 ฝ่ายไม่ตกลงกัน ให้คนกลางเลือกตั้งผู้ชี้ขาดอีกคนหนึ่ง ผู้ชี้ขาดตัดสินอย่างไร ให้ถือว่าคำตัดสินนั้นเป็นเด็ดขาด จะฟ้องร้องไม่ได้ ถ้าหากว่าจะมีการใช้จ่ายเพราะต้องตั้งคนกลางนั้น ฝ่ายใดที่กำหนดราคาไกลจากความตกลงของคนกลางให้ฝ่ายนั้นเป็นผู้เสีย ถ้ากึ่งกันให้เสียคนละกึ่ง

4. การที่จะวินิจฉัยว่าที่ดินยังมีเนื้อที่เหลือจากตัวถนนสามารถจะทำประโยชน์ได้หรือไม่ได้และเจ้าพนักงานควรจะรับซื้อหรือไม่ควรซื้อนั้น ถ้ามีการโต้เถียงกันในระหว่างเจ้าพนักงานและเจ้าของที่เกิดขึ้นนอกจากหลักที่กำหนดไว้ในข้อ 3 แล้ว ให้เสนาบดีกระทรวงนครบาลเป็นผู้วินิจฉัยเด็ดขาด และที่ดินที่ต้องถูกตัดถนนนั้นจะแยกเป็นกี่โฉนดก็แปลงก็ตาม ถ้าเนื้อที่นั้นติดต่อกันเป็นผืนเดียวกัน ไปรวมอยู่ในกรรมสิทธิ์เจ้าของผู้เดียวกัน ให้วินิจฉัยรวมเป็นเจ้าของเดียวห้ามมิให้แยก

5. กำหนดให้เจ้าของโรงเรือนบนที่ดินที่จะตัดถนนรื้อถอนให้เสร็จ และให้เจ้าพนักงานคิดค่าเสียหายเฉพาะการรื้อถอนให้พอสมควรแก่ราคาตามอายุของสิ่งปลูกสร้าง โดยนายช่างสุขาภิบาลเป็นผู้ตรวจตราและกำหนดราคาค่าเสียหาย แต่หากเจ้าของที่ คิดว่าราคานั้นไม่สมควร ก็สามารถที่จะขออนุญาตหานายช่างคนอื่นมาปรึกษาประมาณราคาพร้อมกับนายช่างสุขาภิบาลได้ แต่นายช่างนั้น ต้องมีความรู้ในการก่อสร้าง มีประกาศนียบัตรความรู้มาแสดงเป็นสำคัญด้วย แต่ถ้านายช่างสองฝ่ายกะราคาไม่ตรงกัน ให้เลือกผู้ชี้ขาดอีกคนหนึ่งมาตัดสิน

6. การตกลงกันนั้น ให้ทำความตกลง ณ ที่ใดที่หนึ่ง โดยมีทั้งสองฝ่าย ถ้าเจ้าของที่และบ้านเรือนไปไม่ได้ ให้แต่งตั้งผู้แทนไปถือว่ากระทำแทนเจ้าของทุกประการ

7. ถ้าเจ้าของไม่ไป และไม่แต่งตั้งผู้แทน ให้เจ้าพนักงานแจ้งครั้งที่ 2 ล่วงหน้าไม่น้อยกว่า 7 วัน หากยังไม่ไป ถือว่าเจ้าของไม่ติดใจ เจ้าพนักงานกำหนดราคาและค่าเสียหายตามสมควร และนัดมารับเงิน โดยจะฟ้องร้องภายหลังมิได้

8. ถ้ามีการขัดขวางไม่ยินยอมให้สร้างถนน หรือหน่วยเหี่ยว ไม่มารับเงินค่าเสียหาย เมื่อมีการฟ้องร้องเรียกค่าเสียหายก่อนที่จะตกลงกับเจ้าพนักงานไม่ได้เป็นอันขาด

9. บรรดาที่ดินที่รับซื้อไว้ หากเหลือจากการสร้างถนนแล้ว ให้จำหน่ายขายโดยประมูลราคา ให้นำเงินส่งพระคลังมหาสมบัติ หักใช้รายจ่ายในการสร้างถนน...

ถนนที่ตัดขึ้นใหม่

จากการศึกษา พบว่า ถนนหลายสายที่ตัดขึ้นหลังเกิดอัคคีภัยในย่านสำเพ็ง แม้จะเป็นถนนสายสั้น ๆ แต่เป็นจุดเริ่มต้นของถนนสายยาวในเวลาต่อมา รวมทั้ง ถนนสายใหม่อีกหลายสายที่ตัดขึ้นนอกพื้นที่เพลิงไหม้ เพื่อให้การเข้าถึงสะดวกเวลาเกิดอัคคีภัย (Department of Fine Arts, 1939) ดังนี้

1. ถนนราชวงศ์ เริ่มจากถนนเจริญกรุง ผ่านถนนเยาวราช สิ้นสุดที่ทำนน้ำริมแม่น้ำเจ้าพระยา ระยะทาง 670 เมตร มาจากเหตุเพลิงไหม้บริเวณตรอกกงสีลังในปี พ.ศ.2435 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า

เจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงโยธาธิการสมัยนั้น ขยายเขตทางเป็นถนนราชวงศ์ ทำให้ทำน้ำศาลเจ้าเก่ามีความคึกคักมากขึ้นกลายเป็นทำน้ำราชวงศ์ ที่รองรับได้ทั้งผู้โดยสารและสินค้าทั้งในพระนครและปริมณฑลไปจนถึงหัวเมืองชายทะเลฝั่งตะวันออก เช่น ชลบุรี ศรีราชา เกาะสีชัง เป็นต้น และชายฝั่งทะเลตะวันตก เช่น ชุมพร หลังสวน บ้านควน เป็นต้น โดยใช้เรือเล็กขนถ่ายสินค้า ไปลงเรือใหญ่ที่จอดอยู่กลางแม่น้ำ เมื่อมีการตัดถนนสุขุมวิทไปชายทะเลฝั่งตะวันออก และถนนเพชรเกษมไปชายทะเลฝั่งตะวันตกและใต้ การขนส่งทางน้ำจากท่าราชวงศ์จึงค่อย ๆ ลดปริมาณลง แต่ย่านราชวงศ์ยังคงเป็นย่านการค้าสำคัญมาจนถึงปัจจุบัน

2. ถนนทรงวาด เริ่มจากถนนราชวงศ์ตรงใกล้กับทำน้ำราชวงศ์ สิ้นสุดที่ถนนเจริญกรุงใกล้กับตลาดน้อย ระยะทาง 1,000 เมตร จากพระราชดำริเกี่ยวกับการตัดถนนใหม่ในย่านสำเพ็งเพื่อลดความแออัดและเพื่อความสะดวกในการระงับเหตุเพลิงไหม้ และเนื่องจากย่านสำเพ็งมีผู้คนอาศัยอยู่หนาแน่น การก่อสร้างถนนสายนี้จึงใช้เวลายาวนาน เริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ.2435 มีการก่อสร้างถนนจักรเพชรถึงตรอกโรงกะทะ (ถนนเยาวพานิชในปัจจุบัน) ต่อมาในปี พ.ศ.2450 ขยายเขตทางจากตรอกโรงกะทะไปจรดถนนเจริญกรุง และตอนสุดท้ายมาแล้วเสร็จในปี พ.ศ.2482 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระอานันทมหิดลเจ้าอยู่หัว กล่าวคือ เริ่มจากถนนเจริญกรุงไปจรดแม่น้ำเจ้าพระยา

3. ถนนอนุวงศ์ เริ่มจากถนนจักรวรรดิสิ้นสุดที่ถนนราชวงศ์ ระยะทาง 235 เมตร ถนนสายนี้เป็นถนนสายสั้น ๆ เพื่อแก้ปัญหาอัคคีภัยและเพื่อส่งเสริมเศรษฐกิจการค้า โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงโยธาธิการตัดขึ้นเมื่อวันที่ 9 มิถุนายน พ.ศ.2435 โดยอาศัยแนวทางเดินริมคลองและถมคลองโรงกะทะที่ในเวลานั้นมีสภาพตื้นเขิน

4. ถนนวานิช 1 เริ่มจากถนนจักรวรรดิ ผ่านถนนราชวงศ์ สิ้นสุดที่ถนนโยธาตรงจุดตัดระหว่างถนนทรงสวัสดิ์กับถนนทรงวาด ระยะทาง 958 เมตร เดิมเรียกขานว่า ถนนสามเพ็งหรือสำเพ็ง ที่เป็นเพียงทางเล็ก ๆ มีผู้คนอาศัยอยู่หนาแน่นสองข้างทาง หลังจากเกิดเหตุเพลิงไหม้หลายครั้งระหว่างปี พ.ศ.2449-พ.ศ.2450 มีการขยายทางให้กว้างขึ้น เป็น 5 วา และเชื่อมต่อกับถนนสายอื่น ๆ เริ่มจากวัดสัมพันธวงศ์ไปจนถึงเชิงสะพานคลองวัดปทุมคงคา จากถนนราชวงศ์จนถึงตรอกโรงกะทะหรือถนนเยาวพานิชในปัจจุบัน และจากถนนราชวงศ์ไปจนถึงถนนจักรวรรดิ ความต่อเนื่องกับย่านใกล้เคียงทำให้ถนนสำเพ็งมีความเจริญคึกคัก มีร้านค้ามาเปิดกิจการมากมาย จนกลายเป็นย่านการค้าสำคัญของกรุงเทพมหานคร นับแต่นั้นมาจนถึงปัจจุบันจากถนนกว้างขวางในอดีต กลับกลายเป็นถนนคนเดินคับแคบในปัจจุบัน

5. ถนนทรงสวัสดิ์ เริ่มจากถนนเจริญกรุง ผ่านถนนเยาวราช สิ้นสุดที่ทางแยกถนนทรงวาด ถนนวานิช 1 และถนนโยธา ระยะทาง 457 เมตร ตัดขึ้นหลังเกิดเหตุเพลิงไหม้ในย่านสำเพ็ง เมื่อปี พ.ศ.2449 เดิมทีเรียกถนนสัมพันธวงศ์ เนื่องจากอยู่ในตำบลสัมพันธวงศ์ ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ปี พ.ศ.2475 กระทรวงมหาดไทย ได้รับพระราชทานนามถนนนี้ว่า ถนนทรงสวัสดิ์ เพื่อให้สอดคล้องกับถนนทรงวาด

6. ถนนพาดสาย เริ่มจากถนนเยาวพานิช สิ้นสุดที่ถนนทรงสวัสดิ์ ระยะทาง 250 เมตร เป็นถนนสายสั้น ๆ ตัดขึ้นหลังจากเกิดเพลิงไหม้บริเวณศาลเจ้าอาเนี้ยเก็ง (ศาลเจ้าแม่กวนอิมฉื่อปุยเนี้ยเนี้ย) เมื่อปี พ.ศ.2451 ขนาดกว้าง 5 วา

7. ถนนวรจักร เริ่มจากถนนเจริญกรุงตรงจุดตัดกับถนนหลวง สิ้นสุดที่ถนนบำรุงเมือง ระยะทาง 750 เมตร เป็นหนึ่งในถนนตามพระราชดำริ ปี พ.ศ.2438 แนวถนนส่วนหนึ่งพาดผ่านวังวรจักร ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมขุนวรจักรธรานุภาพ พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาอัมพา โดยทนายของพระเจ้าบรมวงศ์เธอฯ เป็นผู้มอบที่ดินเพื่อตัดถนนในปี พ.ศ.2441

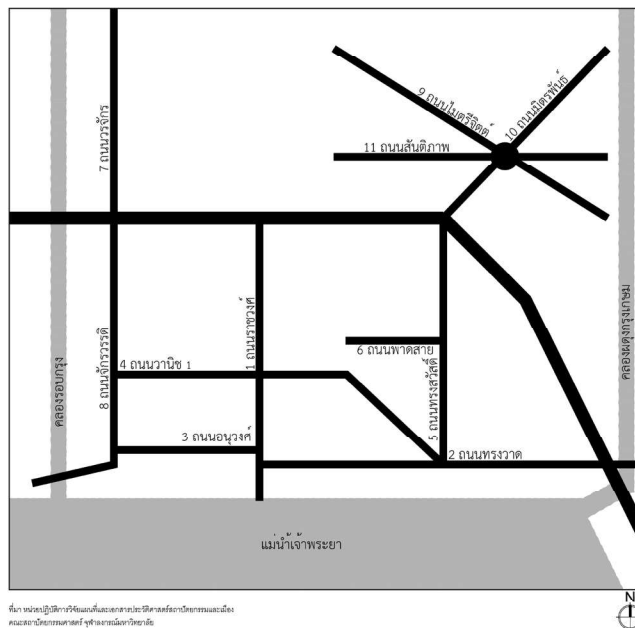
8. ถนนจักรวรรดิ เริ่มจากถนนเจริญกรุง ผ่านถนนยาวราช สิ้นสุดที่ถนนจักรเพชร ระยะทาง 875 เมตร แนวถนนจะตัดผ่านที่ดินของพระยาอนุชิตชาญไชย (สาย สิงหเสนี) แต่เมื่อพระยาอนุชิตชาญไชย กราบบังคมทูลพระกรุณาขอย่าให้ตัดผ่านบ้านเรือนตน จึงมีการแก้ไขให้แนวถนนตัดผ่านที่ดินของหลวงไมตรีวานิชและบ้านของพระยาอินทราบดีสหราชอาณาจักร (มรว.ลบ สุทัศน์) แทน เจ้าของที่ดินทั้งสองรายยังเต็มใจออกเงินค่าทำถนนอีกด้วย ปัจจุบันแนวถนนจักรวรรดิตอนปลายก่อนถึงแม่น้ำเจ้าพระยาจะเป็นแนวโค้ง

9. ถนนไมตรีจิตต์ เริ่มจากสะพานเจริญสุวสวัสดิ์ 36 สิ้นสุดที่ห้าแยกพลับพลายไย รวมระยะทาง 954 เมตร

10. ถนนมิตรพันธ์ เริ่มจากถนนเจริญกรุงตรงสามแยก สิ้นสุดที่ปลายถนนหลวงกับถนนกรุงเกษม ระยะทาง 693 เมตร

11. ถนนสันติภาพ เริ่มจากถนนพลับพลายไย สิ้นสุดที่ถนนกรุงเกษม รวมระยะทาง 520 เมตร

ทั้งนี้ ถนนไมตรีจิตต์ ถนนมิตรพันธ์ และถนนสันติภาพ ตัดขึ้นพร้อมกันหลังจากเกิดเพลิงไหม้ บริเวณตำบลหัวลำโพงในปี พ.ศ.2460 และมีความกว้าง 8 วา เท่ากัน จุดตัดของถนนทั้งสามสาย จะเป็นวงเวียน 22 กรกฎาคม ที่มีขนาดศูนย์กลาง 3 เส้น หรือ 120 เมตร เกิดเป็นโครงข่ายของระบบถนน 11 สาย (ดังภาพที่ 5)

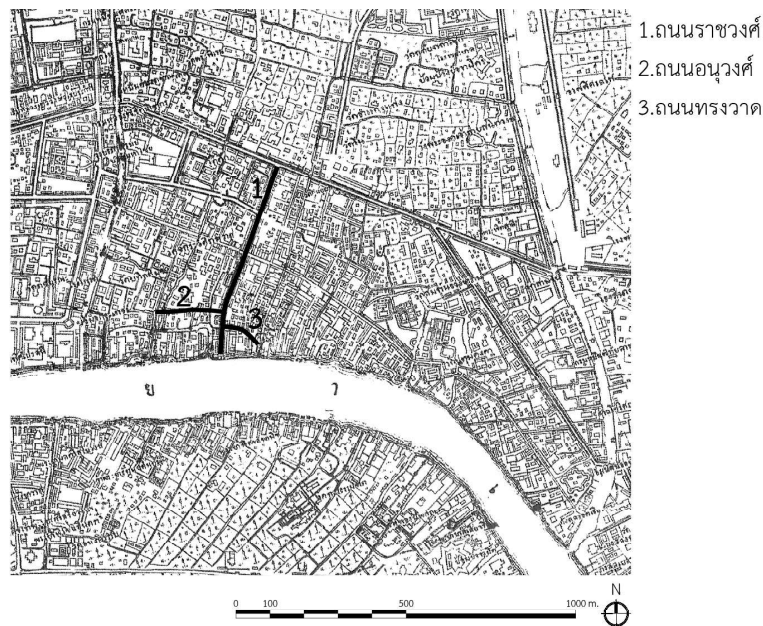

ภาพที่ 5 โครงข่ายของระบบถนน 11 สาย ที่ตัดขึ้นหลังเกิดเหตุอัคคีภัยย่านสำเพ็ง

ที่มา: Research Unit of Historical Maps and Documents, Faculty of Architecture,
Chulalongkorn University (2022)

บทสรุป

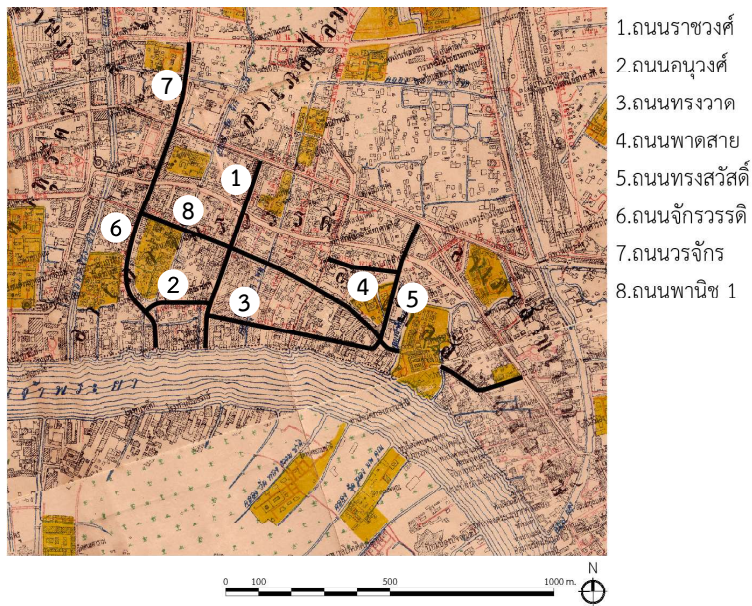
แม้ว่าเหตุอัคคีภัยที่เกิดขึ้นในย่านสำเพ็งไม่รุนแรง และไม่ครอบคลุมพื้นที่กว้างขวาง เหมือนดังเช่นที่เกิดขึ้นในต่างประเทศ เช่น ลอนดอน หรือชิคาโก แต่การขยาย และการปรับเปลี่ยนผังถนนสายต่าง ๆ เป็นผลจากอัคคีภัยที่ได้แปรเปลี่ยนสภาพภูมิทัศน์เมือง วัสดุก่อสร้าง และอาคารบ้านเรือน (Emergency Management, 2021) ผลการศึกษานี้ จึงแสดงให้เห็นถึงระบบโครงสร้างของถนนที่ปรับเปลี่ยน โดยเริ่มจากแผนที่กรุงเทพมหานคร ที่กรมแผนที่จัดพิมพ์เผยแพร่เมื่อปี พ.ศ.2439 ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งพบว่าย่านสำเพ็งในช่วงเวลานั้น มีการตัดถนนราชวงศ์ ถนนอนุวงศ์ และถนนทรงวาด ที่ต่อขยายมาจากถนนสายหลัก คือ ถนนเจริญกรุง และในส่วนวัสดุก่อสร้างและอาคารบ้านเรือน พบว่าส่วนใหญ่ยังปลูกสร้างด้วยไม้ หลังคามุงจาก ฝากำบังด้วยไม้ไผ่ขัดแตะ และอยู่อย่างแออัด (ดังภาพที่ 6)

ภาพที่ 6 แผนที่กรุงเทพมหานคร พ.ศ.2439

ที่มา: Research Unit of Historic Maps and Documents, Faculty of Architecture,
Chulalongkorn University (2022)

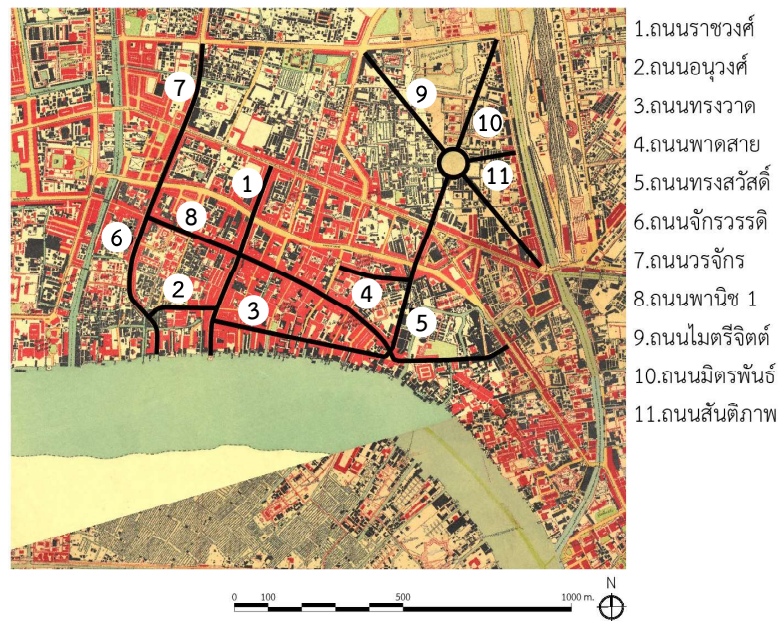
ต่อมา ในแผนที่กรุงเทพมหานครปี พ.ศ.2453 ซึ่งจัดทำช่วงต้นรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พบว่า มีการตัดถนนเพิ่มเติม ได้แก่ ถนนพาดสาย ถนนทรงสวัสดิ์ ถนนจักรวรรดิ ถนนวรจักร และถนนพานิช 1 และในส่วนวัสดุก่อสร้างและอาคารบ้านเรือน พบว่า เริ่มมีอาคารตึกคอนกรีต (ขีดเส้น) พบมากขึ้นบริเวณริมถนนสายหลัก (ดังภาพที่ 7)

ภาพที่ 7 แผนที่กรุงเทพมหานคร พ.ศ.2453

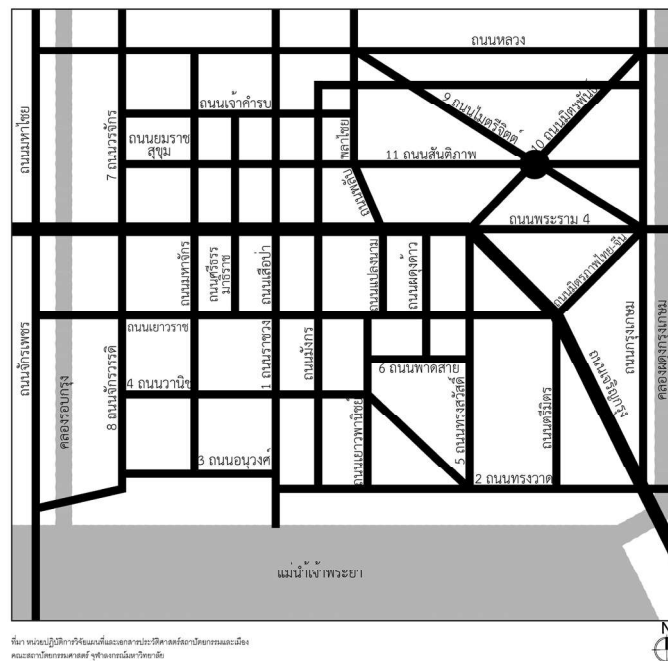
ที่มา: Research Unit of Historic Maps and Documents, Faculty of Architecture,
Chulalongkorn University (2022)

และในแผนที่กรุงเทพมหานครปี พ.ศ.2475 พบว่า ระบบโครงข่ายถนนในย่านสำเพ็งมีความชัดเจนมากขึ้น โดยมีการตัดถนนไมตรีจิตต์ ถนนมิตรพันธ์ ถนนสันติภาพ พร้อมกันกับวงเวียน 22 กรกฎาคม หลังจากเพลิงไหม้ รวมทั้ง การขยายถนนและตรอก ซอย เชื่อมระหว่างถนนสายหลักกับถนนสายรองต่าง ๆ จนเต็มพื้นที่ และในส่วนวัสดุก่อสร้างและอาคารบ้านเรือน พบว่า มีการสร้างตึกคอนกรีต (สีแดง) เป็นอาคารพาณิชย์ ในบริเวณพื้นที่ริมถนนสายหลัก และได้แผ่ขยายเข้าไปตามตรอกและซอยต่าง ๆ และยังมีการปะปนของบ้านไม้ (สีดำ) อยู่ในพื้นที่ (ดังภาพที่ 8)

ภาพที่ 8 แผนที่กรุงเทพมหานคร พ.ศ.2475

ที่มา: Research Unit of Historic Maps and Documents, Faculty of Architecture, Chulalongkorn University (2022)

ภาพที่ 9 โครงข่ายของระบบถนนย่านสำเพ็งในปัจจุบัน

ที่มา: Research Unit of Historic Maps and Documents, Faculty of Architecture, Chulalongkorn University (2022)

อัคคีภัยกับการแปรรูปเมืองกรุงเทพมหานคร

Fire incident and urban transformation of Bangkok

จากเอกสารประวัติศาสตร์ที่ศึกษา แสดงให้เห็นการตั้งบ้านเรือนแออัดจนยากแก่การจัดระเบียบ เมื่อเกิดอัคคีภัยขึ้น ทำให้สามารถกำหนดขอบเขตพื้นที่ และวางผังเมืองใหม่ให้มีระเบียบและปลอดภัยมากขึ้น รวมถึง การเลือกใช้วัสดุ วิธีการก่อสร้าง และรูปแบบอาคารที่เปลี่ยนไป จากวัสดุไม้ ใบจาก และไม้ไผ่ เป็นการก่ออิฐถือปูน คล้ายกับที่เกิดขึ้นกับนครซิดนีย์ มีการนำวัสดุทนไฟ คือ ดินเผามาใช้ และเริ่มติดตั้งระบบป้องกันไฟในอาคาร ที่นำไปสู่การก่อสร้างอาคารสูงระฟ้าในเวลาต่อมา (Rayfield, 1997) เช่นเดียวกันกับอัคคีภัยที่เกิดขึ้นในกรุงเทพมหานคร

โดยเฉพาะในย่านสำเพ็งนี้ ก่อให้เกิดกฎหมาย พระราชกฤษฎีกา และข้อบัญญัติต่าง ๆ ทั้งนี้ เป็นเพราะพระราโชบายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้กลายเป็นรากฐานของการพัฒนาเมือง อันเกี่ยวเนื่องกับการตัดถนน ขยายความกว้างของถนน ตรอก ซอย เพื่อป้องกันภัย การสาธารณสุข และอำนวยความสะดวกในการสัญจร ผลจากการขยายและตัดถนนสายต่าง ๆ หลังเกิดเหตุอัคคีภัยในแต่ละครั้ง รวมทั้ง ถนนที่ขยายต่อภายหลัง ยังทำให้ย่านสำเพ็งกลายเป็นพื้นที่เมืองที่มีระบบถนนชัดเจน (ดังภาพที่ 9) ที่เอื้อต่อการดับเพลิงตามวัตถุประสงค์ในอดีตและเอื้อต่อการสัญจรในปัจจุบัน นำมาซึ่งกิจการค้า และการผลิตเพิ่มมากขึ้น เมื่อผนวกกับความเจริญและความคึกคักทางด้านเศรษฐกิจของประเทศ ย่านสำเพ็ง จึงกลายเป็นศูนย์กลางธุรกิจสำคัญ (central business bistrict) แห่งหนึ่งของกรุงเทพมหานครในปัจจุบัน

เอกสารอ้างอิง

- BBC. (n.d.) **Urbanisation in contrasting cities**. Retrieved November 2, 2021, from <https://www.bbc.co.uk/bitesize/guides/zxf36fr/revision/1>
- Chulasai, B., et al. (2014). **Wang suan dusit**. (In Thai) [**Suan dusit palace**]. Bangkok: Matichon Press.
- Department of Fine Arts, (1939). **Thamniapnam phak 4, thanon nai changwat Phra Nakhon lae changwat Thonburi**. (In Thai) [**Directory part 4, roads in Phra Nakhon and Thonburi provinces**]. Bangkok: Bamrungtham Press.
- Emergency Management. (2021). **Urban fire**. Retrieved November 27, 2021, from <https://www.eugene-or.gov/1175/Urban-Fire>
- Gamesby, R. (2020). **Urban change**. Retrieved November 18, 2021, from https://www.coolgeography.co.uk/advanced/Urban_change.php
- Historic Urban Plans. (2021). **London 1666**. Retrieved December 1, 2021, from <https://www.historicurbanplans.com/product/london-1666/>
- Museum of London. (2017). **The Great Fire of London 1666**. Retrieved December 1, 2021, from <https://www.museumoflondon.org.uk/discover/great-fire-london-1666>
- National Archives of Thailand. (1917). **Ekkasan Ratchakarn Tee 7 krasuang mahatthai mo ro 7 mo/16**. (In Thai) [**Documents of King Rama VII, Ministry of Interior mo ro 7 mo/16**]. Bangkok: National archives of Thailand.
- Rayfield, J. (1997). **Tragedy in the Chicago fire and triumph in the architectural response**. Retrieved November 30, 2021, from <https://www.lib.niu.edu/1997/ih419734.html>
- Research Unit of Historicle Maps and Documents, Faculty of Architecture, Chulalongkorn University. (2022). **Phuentee Krungthepmahanakhon**. (In Thai) [**Map of Bangkok**]. Bangkok: Author.
- Ruangsilp, C. (2002). **Prawattisat Thai: dan sangkhom (samai phoso 2352-2453)**. (In Thai) [**Thai history: social (1809-1910)**]. Bangkok: Silpbannakarn Press.
- Saksri, N., et al. (1991). **Ongprakob kaiyaphap krung Rattanakosin**. (In Thai) [**Physical elements of Rattanakosin**]. Bangkok: Chulalongkorn University Press.

- Thai Government Gazette. (1898a). **Prakatham maihai pluk rueanrong an mung bang duai mai khattae rue duai phaeng rue duai baimai nai tee phloeng mai.** (In Thai) [Announcement to do not build a house made from lath or leaf thatching in the burned area]. Retrieved November 14, 2021, from http://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2441/034/345_1.PDF.
- Thai Government Gazette. (1898b). **Prakat chatkarn sa at nai changwat Phra Nakhon.** (In Thai) [Announcement of manage clean-up in Phra Nakhon provine]. Retrieved November 14, 2021, from <http://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2441/008/82.PDF>.
- Thai Government Gazette. (1898c). **Phraratchabanyat chatkarn dap phloeng mai.** (In Thai) [Fire management act]. Retrieved November 16, 2021, from <http://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2441/044/462.PDF>.
- Thai Government Gazette. (1905). **Phraratchakritsadika wa duai karn tat thanon nai tee phloeng mai nai tambon Hua Lamphong.** (In Thai) [Royal decree to create roads in the burned area in Hua Lamphong sub-district]. Retrieved November 5, 2021, from <https://ratchakitcha2.soc.go.th/pdfdownload/?id=1052437.PDF>.
- Thai Government Gazette. (1906a). **Khao phloeng mai.** (In Thai) [Fire news]. Retrieved November 1, 2021, from <http://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2449/043/1098.PDF>.
- Thai Government Gazette. (1906b). **Prakat tat thanon nai tee phloeng mai tambon Sanchaokao thongthi amphoe Sampheng.** (In Thai) [Announcement to create roads in the burned area in Sanchaokao sub-district Sampheng district]. Retrieved November 1, 2021, from http://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2449/003/52_1.PDF.
- Thai Government Gazette. (1906c). **Prakat tat thanon nai tee phloeng mai tambon Talatnoi lae wat Samphanthawong thongthi amphoe Sampheng.** (In Thai) [Announcement to create roads in the burned area in Taladnoi sub-district and Samphanthawong temple Sampheng district]. Retrieved November 3, 2021, from <http://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2449/049/1237.PDF>.
- Thai Government Gazette. (1918). **Phraratchakritsadika wa duai karn tat thanon nai tee phloeng mai nai tambon Sanchaotonsai.** (In Thai) [Royal decree to create roads in the burned area in Sanchaotonsai sub-district]. Retrieved November 5, 2021, from <https://ratchakitcha2.soc.go.th/pdfdownload/?id=1054714.PDF>.

- Thai Government Gazette. (1919). **Rai ngan phloeng mai**. (In Thai) [Fire reports]. Retrieved November 15, 2021, from <http://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2462/D/3882.PDF>.
- Thai Government Gazette. (1920). **Rai ngan phloeng mai**. (In Thai) [Fire reports]. Retrieved November 16, 2021, from <http://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2462/D/3882.PDF>.
- Thai Government Gazette. (1932). **Phraratchakritsadika wa duai karn chat sue tee din lae asangharimsab yang uen phuea tat thanon lae khayai trok nueangchak phloeng mai tambon thanon Charoen Krung, thanon Yaowarat lae thanon Pathum Khongkha**. (In Thai) [Royal decree to purchase land and real estate for create roads in the burned area in tambon thanon Charoen Krung, thanon Yaowarat and thanon Pathum Khongkha]. Retrieved November 14, 2021, from <http://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2475/A/340.PDF>.
- Thippakornwong, C. (1988). **Phra rat phongsawadan krung Rattanakosin Ratchakan Tee 1**. (In Thai) [The royal chronicles of Rattanakosin of the King Rama I]. Bangkok: Unit of Literature and History.